

Respect pentru oameni și cărți

Mihail BULGAKOV

BATUM

Piesă în 4 acte

**Traducere, note și studiu introductiv de
Nicolae BOSBICIU**

E I K O N

Cluj-Napoca, 2015

Cuprins

STUDIU INTRODUCTIV	5
TINEREȚEA UNUI DICTATOR:	
BATUM DE MIHAIL BULGAKOV	7
Preliminarii	7
Traseul vieții și odiseea operei	12
O ENIGMĂ NEDEZLEGATĂ: BATUM	110
Geneza piesei	110
Cine ești dumneata, tovarăše Soso?	129
Istorie și ficțiune sau trecutul inventat	138
<i>BATUM</i> sau gâlceava lumii vechi cu lumea nouă	185
BATUM	
piesă în 4 acte	211
ACTUL I	
PRIMUL TABLOU: PROLOG	215
TABLOUL II	226
TABLOUL III	237
ACTUL II	
TABLOUL IV	246
TABLOUL V	261

Respect pentru oameni și cărți

TABLOUL VI	270
ACTUL III	
TABLOUL VII	280
TABLOUL VIII	296
ACTUL IV	
TABLOUL IX	310
TABLOUL X	318

TINEREȚEA UNUI DICTATOR: *BATUM* DE MIHAEL BULGAKOV

Preliminarii

Prozatorul, dramaturgul, publicistul, regizorul, autorul de librete de operă și actorul rus de origine ucraineană Mihail Afanasievici Bulgakov (1891-1940) reprezintă personalitatea complexă și tulburătoare așezată sub semnul paradoxurilor, care în toate scriurile sale, fie cele de ficțiune (povestiri, nuvele, romane, piese de teatru), fie publicistice (articole, cronică, eseuri) sau diaristice a radiografiat, după expresia lui Constantin Noica, „marile maladii ale spiritului”¹ din controversata lume modernă a veacului al XX-lea. Un adevărat martir și, în același timp, un vizionar cu destin tragic, fascinant prin biografie și operă, *paria* și *nobil*, care trăiește și scrie într-o societate rusească bântuită de spectrul unei revoluții, al Primului Război Mondial și al unui

¹ Constantin Noica, *Sase maladii ale spiritului contemporan*, București, Humanitas, 1997, p. 7.

război civil săngheroase, urmate de bolșevizarea Rusiei și de represaliile staliniste care au zdrobit milioane de destine sub tăvălugul monstruos al unei istorii și al unei umanități ieșite din minti, ca în tablourile lui Hieronymus Bosch și Francisco de Goya.

Despre viața și opera lui Bulgakov s-a scris enorm în ultimii 50 de ani în Occident, în Rusia (după *perestroika*), peste ocean, în Israel, în Canada, în India, fără să se poată pretinde a fi fost analizate exhaustiv. Receptarea însăși a scriitorului și a creației sale atât în țara sa, cât și în afară a fost marcată de interpretări contradictorii, care probează cât de dificil este să surprinzi itinerarul unui scriitor printr-o epocă întunecată a terorii în care roșul de pe standardele și pancartele bolșevice nu mai era culoarea principiului vital, culoare a focului și a săngelui curgând prin vene, ci culoarea Infernului, a săngelui vârsat de victimele sistemului totalitar stalinist și a suferinței. O perdea de ceată în jurul creatorului și creației sale a fost lansată chiar din timpul vieții acestuia prin miturile construite atât de către proletcultiști, cât și de către apropiatai sau chiar susținători ai săi. Privit când ca albgardist reacționar, când ca posibil protejat al lui Stalin, prezentat când ca burghez care își afișează gusturile purtând papion și monoclu, când ca membru al prestigiosului colectiv de la Teatrul Academic de Artă din Moscova (M.H.A.T.) și apoi al Teatrului Mare („Bolșoi Teatr”), scriitorul a fost, până

la deschiderea arhivelor familiale și a fondurilor bibliotecilor, eroul a nenumărate legende. Abia din 1976, la șase ani după moartea Elenei Sergheevna Bulgakova, cea de a treia soție, au început să se înmulțească studiile științifice, analizele genetice și textologice ale manuscriselor antume și postume.

Un lucru trebuie subliniat încă de la început. În cazul creației de proză sau dramatice a lui Bulgakov nu putem despărți opera de mediul social, politic, literar și cultural în care ea a luat naștere. De asemenea, biografia lui Bulgakov nu poate fi despărțită de operă, pentru că, aşa cum afirmă Norbert Groeben, „aceste două aspecte ale unei persoane în fond unice nu pot fi despărțite în realitate, fapt care nu scutește însă analiza științifică de obligația de a întreprinde această operație. [...] De aceea este mai adekvat, când avem în vedere cele două aspecte, să vorbim despre o relație de interacțiune [...]”² Această relație ne permite figurarea și analiza unui traseu parcurs de autor în mai multe etape, de la revelația vocației sale de scriitor din 1921,

² Norbert Groeben, *Psihologia literaturii. Știința literaturii între hermeneutică și empirizare*, traducere de Gabriel Liiceanu și Suzana Mihăilescu, prefată de Gabriel Liiceanu, București, Editura Univers, 1978, p. 58. Teoreticianul german de la Heidelberg pornește aici de la premisa că interacțiunea între viață și operă este bidirectională, cu o condiție: cele două planuri nu trebuie să se amestecă, pentru că, altfel, există riscul transformării demersului științific în literaturizare secundară prin subiectivizare.

mentionată în scrisoarea către vărul său, Konstantin Petrovici Bulgakov din 1 februarie³, trecând apoi prin furcile caudine ale cenzurii care îi construiesc „faima” de scriitor contrarevolutionar, episod urmat de scrisoarea-manifest către guvernul sovietic și indirect către Stalin din 28 martie 1930, apoi de angajarea la Teatrul de Artă din Moscova (M.H.A.T.) ca regizor secund, până la instalarea neurasteniei și la declanșarea unei forțe teribile de fantasmare, care se va păstra în toate scriierile sale până la tragicul lui sfârșit.

Activitatea de dramaturg a lui Bulgakov, cunoscut mai mult publicului cititor de la noi ca autor de creații epice (povestiri, nuvele, romane), în mare parte traduse în limba română, a fost până nu demult ignorată din pricina numărului extrem de redus al traducerilor din această zonă a creației autorului⁴. Niciodată repertoriile teatrale, cu excepția câtorva dramatizări ale unor proze bulgakoviene (*Inimă de câine*, *Roman teatral*, *Maestrul și Margareta*, *Aventurile lui Cicikov*), nu au abordat decât cu

³ Mihail Bulgakov, *Corespondență. Jurnale*, traducere, note și indice de Ana-Maria Brezuleanu, prefată de Ion Vartic, Iași, Editura Polirom, (Colecția „Biblioteca Polirom”), 2006, pp. 11-16.

⁴ Până la ora actuală cunoaștem un singur volum din teatrul lui Bulgakov tradus la noi: Mihail Bulgakov, *Teatru*, în românește de Maria Dinescu, traducerea versurilor de Mircea Dinescu, postfață de Albert Kovács, București, Editura Univers, 1987.

reală timiditate și restrictiv textele dramatice ale acestui autor, nu atât din lipsa textelor traduse, ci și din pricina scrierii complexe și a dificultății parcurgerii drumului odiseic „de la textul scris la imaginea scenică”⁵, cum ar spune Marian Popescu, mai ales în lipsa din bibliotecile românești a unor biografii devenite deja celebre în Occident și peste Ocean⁶. Pentru a înțelege opera dramaturgului Bulgakov trebuie să ținem seama atât de contextul social-politic în care ea a luat naștere, perioada bolșevizării Rusiei și presiunea exercitată asupra științelor și artelor de teroarea stalinistă, cât și de forța de fantasmare a scriitorului, declanșată pentru a permite circulația liberă dinspre realitatea diabolică a interdicțiilor permanente la care a fost supus de cenzura stalinistă, spre destinul pe care scriitorul l-a proiectat în imaginația sa în toate ficțiunile lui compensative.

⁵ Marian Popescu, *Drumul spre Ithaca. De la text la imaginea scenică*, București, Editura Meridiane, 1990.

⁶ Dăm aici ca exemple doar câteva referințe, cunoscute mai mult cercetătorilor: Marietta Ciudakova, «Arhiv M.A. Bulgakova. Materiali dlja tvorcestvoi biografii pisatelia», în *Zapiski otdela rukopisei*, Gosudartsvenaia ordena Lenina biblioteka, U.R.S.S., Moskva, Kniga, 1976; J. A. E. Curtis, *Manuscripts Don't Burn. Mikhail Bulgakov: a Life in Letters and Diaries*, Great Britain, London, Bloomsbury, 2012; Lesley Milne, *Bulgakov. A Critical Biography*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990; Ellendea Proffer, *Bulgakov. Life and Work*, Ann Arbor, Ardis, 1984 etc.

Traseul vieții și odiseea operei

Scriitorul rus de origine ucraineană Mihail Afanasievici Bulgakov s-a născut la 15 mai (după calendarul gregorian)⁷ 1891, în Kiev (Ucraina), în familia lui Afanasi Ivanovici Bulgakov, profesor universitar, specialist în religii occidentale la Academia Teologică din Kiev și consilier de stat, cunoșcător de latină, greacă veche, de engleză, germană, franceză, poloneză și cehă și a Varvarei Mihailovna Bulgakova (născută Pokrovskaia), profesoară la liceul de fete, născută în Karacev (Rusia), cu o formăție culturală impresionantă pentru condiția ei socială și pentru generația din care făcea parte. În această familie cu șapte copii, trei băieți (Mihail, Nikolai și Ivan), dintre care Mihail era cel mai mare, și patru fete (Vera, Varvara, Nadejda și Elena), respectul și afecțiunea reciprocă erau principii care defineau în general viața și atmosfera din casa natală, iar spiritul în care au fost educați copiii din această familie are la bază o concepție despre lume și viață puternic influențată de morala tradițională, de devotamentul tatălui pentru valorile spirituale ale creștinismului ortodox și acest aspect nu este deloc întâmplător atâtă vreme cât ambii bunici ai scriitorului au fost preoți. Pasaje întregi din romanul *Garda albă* descriu cu

⁷ După calendarul iulian data nașterii scriitorului este 3 mai 1891

însuflețire și evidentă afecțiune căminul atât de drag, în centrul căruia domnește figura proteică a mamei, pe care o numi „crăiasa bună”⁸.

În 14 martie 1907 tatăl moare din pricina nefrosclerozei, o boală necruțătoare de rinichi pe care o va moșteni la rândul său scriitorul, și este înmormântat în cimitirul din Kiev⁹. Chiar dacă bunăstarea și confortul material din viața familiei n-au mai fost aceleași după tragicul eveniment, casa natală și-a menținut farmecul și lumina datorită strădaniei mamei. Bulgakov și-a amintit mereu cu dragoste, respect și admirătie de tatăl său, de profilul lui intelectual și de celebra „lampă cu abajur verde” ce lumina biroul și profilul părintelui aplecat asupra hârtiilor, departe de frământările lumii dezlănțuite. Deși, aparent, portretul propriu-zis al tatălui se regăsește mai puțin evocat în scrierile sale, totuși imaginea lui nocturnă lucrând la birou devine mai târziu pentru fiul cel mare reprezentarea obsesivă a plăcerii elevate pricinuită de activitatea intelectuală, reprezentare în care fiul și tatăl se întâlnesc. Ea se va regăsi în ultimul roman,

⁸ Mihail Bulgakov, *Garda albă. Roman teatral (Însemnările unui răposat)*, traducere din limba rusă și note de Alexandru Calaïs, ediție îngrijită și prefățată de Ana-Maria Brezuleanu, Iași, Editura Polirom, (Colectia „Biblioteca Polirom”), 2009, p. 27. În original „svetlaia koroleva” („crăiasa luminoasă”).

⁹ <http://www.bulgakov.ru/b/aibulgakov/> - consultat în 9 februarie 2014.

Maestrul și Margareta în profilul Maestrului, eroul învățat și creativ, care scrie un roman despre Pilat din Pont.

Dar spiritul dominant în familie a fost, până la urmă Varvara Mihailovna Bulgakova, mama scriitorului. După ce a rămas văduvă în 1907, cu șapte copii, doi nepoți și o nepoată în grijă, femeia excepțională, îndrăzneață și puternică a găsit forța și soluțiile necesare pentru a face față greutăților vieții. Unul dintre cununații ei, Piotr Ivanovici Bulgakov, preot în cadrul Ambasadei Rusiei la Tokio, în Japonia, i-a trimis pe doi dintre fiii săi în grija Varvarei pentru a primi educație rusească, familia procopsindu-se astfel cu „japonezii”, cum i-au poreclit atunci pe cei doi veri, pe care i-au numit Kolea și Kostea. Acestora li s-a adăugat și verișoara Lilia (Ilaria Mihailovna Bulgakova), venită de la Lublin la Kiev, unde a urmat cursurile Gimnaziului pentru fete. Văduvă la 37 de ani, „crăiasa luminoasă” s-a întors la muncă la început ca profesoară, după aceea ca administrator al Societății Froebel pentru Promovarea Educației, fiind destul de severă în familie atunci când era necesar să păstreze ordinea în casă. Conștientă de faptul că nu poate hrăni atâtia copii, Varvara Mihailovna le-a trasat sarcini fiecărui, punându-i la treabă în familie. Mihail, de pildă, împreună cu frații mai mici trebuia să se îngrijească de masa de prânz. În general, însă, atmosfera familială din casa Bulgakovilor este una de bucurie de a trăi și de provocare permanentă a unor mici evenimente artistice

și culturale care au contribuit substanțial la educația copiilor, după cum o atestă evocările scriitorului însuși sau ale surorii sale Nadejda Afanasieva Bulgakova, căsătorită Zemskaja¹⁰. Peste ani, aceștia își amintesc de poveștile minunate spuse de mama lor, pe care le compunea ea însăși, de acele zile de primire, asemănătoare unor receptii, în care se puteau auzi, potrivit relatărilor lui Konstantin Paustovski¹¹ acorduri de pian, sunete de corn franțuzesc și voci de tineri, de spectacolele de teatru de amatori prezentate în familie, în care a jucat și Mihail. Această pasiune pentru muzică – o caracteristică a întregii familii, se pare – l-a marcat și pe Bulgakov, aspect vizibil din rolul important pe care motivele muzicale îl au în scriserile sale.

În luna mai a anului 1909 Tânărul Bulgakov absolvă Gimnaziul Alexandrovski cu prima medie, iar în 21 august, același an, el devine student în medicină la Universitatea din Kiev. Încă din timpul studenției, Mihail începe să întrevadă deja vocația sa de creator de literatură și prin 1912, când încă era student și profesiunea literară nu era încă pentru el ceva de viitor, el îi va spune surorii sale Nadejda „acum o să fiu scriitor”. La început

¹⁰ <http://www.bulgakov.ru/b/vmbulgakova/> - consultat în 10 februarie 2014

¹¹ Konstantin Georgevici Paustovski (1882-1968) – scriitor rus din U.R.S.S., nominalizat pentru premiul Nobel în 1965.